

מעל ראשו של הקורא

עמית עסיס

אקדמאים רבים המפרסמים ספרים או מאמרים בעברית מתוסכלים מהעובדה שחיבורים אלו אינם מעוררים עניין. כשבוחנים את התפקיד שיש לטקסט האקדמי בתוך התחרות על מעמד ומשרות, אפשר להבין למה זה קורה. מי שהורגל בכתיבה שמטרתה לשכנע מלומדים ספורים שהכותב ראוי לתואר דוקטור, יתקשה לאמץ את נקודת המבט של אנשים שאינם נמנים עם המילייה המקצועי המצומצם שלו. למעשה, הנתק התקשורתי הזה מבטא בעיה מהותית במבנה של תעשיית הידע האקדמי וביחסים בין האקדמיה לציבור הרחב

דצמבר 2025

יפור מעמדה של הכתיבה האקדמית במדעי הרוח בציבור הרחב הוא סיפור עצוב. ספרים חדשים שהושקעו בהם מחשבה רבה ומשאבים רבים נדפסים במאות בודדות, ורבים מהם נופלים, כך נדמה, אל תוך ים הידע הציבורי בלי להותיר אחריהם אפילו אוושה קלה. במקרה הטוב הם עושים רושם על שלושה או ארבעה מביני דבר, והספר זוכה באיזה פרס עידוד או במילות הערכה של כמה עמיתים, אבל הציבור הרחב כאילו נותר מחוץ לתמונה.

מי אשם בצרה הזאת? אחד החשודים המיידיים הוא כמובן הציבור הרחב עצמו. בזמן המחשב וההייטק, הוא אינו מתעניין במדעי הרוח; תן לו בידור נמוך והוא יגרר בהנאה, ואל תבלבל אותו עם ידע ביקורתי. זה טיעון שקצת קשה לקבל. אכן לא רבים עוסקים באופן מקצועי בפילוסופיה, בהיסטוריה ובספרות, אבל כדי להאמין שאנשים אינם מעוניינים בידע עמוק על החיים שלהם צריך להחזיק בתפיסה מתנשאת למדי ביחס לכל מי שמקצועו אינו במדעי הרוח. למעשה, יש עדיין דרישה לא מעטה לתוכן איכותי ואמין, ורבים קוראים בדפוס ובמרשתת ומקשיבים לפודקאסטים. ירידתו של ממסד תרבותי אחר – הספרות – הביאה לכך שספרי עיון תופסים כיום את מקומם של רומנים בראש רשימת הספרים רבי המכר; אבל ספרים שנכתבו בידי חוקרים במדעי הרוח לא נכנסים לרשימה הזאת.

חשודה נוספת שמוזכרת לפעמים היא המורכבות שאינה ניתנת להעברה. למה לא מבינים אותנו, אומרים לעצמם החוקרים; מה שאנחנו אומרים הוא כנראה מורכב ועמוק מכדי לקלוט אותו. אולי הקדמנו את זמננו ויום אחד תתפתח האנושות ותבין למה התכוונו. אחרים מוותרים מראש על המובנות ורואים

בתחומי מדעי הרוח עיסוק מקצועי שממש כמו מדעי הטבע וההנדסה, גם הוא אינו יכול להיות מובן למי שאינו מכיר את נוסחאות היסוד של התחום. יכול להיות שבמקרים רבים יש בהסברים האלה מן האמת, ולפעמים המחקרים היותר מעניינים הם דווקא כאלה שעומדים על משהו דק מן הדק שאינו ניכר אלא למומחים. אבל גם מחקרים עם שאלות ומסקנות פשוטות למדי אינם מוצאים נתיב אל הציבור. יש משהו בכתיבה האקדמית שמתקשה לעבור מסך, ולכן אני מבקש להציע הסבר שקשור למבנה המוסדי והאנושי של הכתיבה האקדמית.

פעולת הדיבור של הדוקטורט

כדי לענות על השאלה איעזר במושג "פעולת דיבור" של הפילוסוף ג'ון אוסטיין.^[1] אוסטיין עמד על כך שהיגדים אינם מובנים תמיד כתיאור של עובדות גרידא. כשעמדתי מתחת לחופה ואמרתי "הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל" לא היה זה רק תיאור מצב, כמו ההיגד "הרי השמש זורחת", אלא התכוונתי לעשות מעשה. חלק מהמשפט שאמרתי אז מוקדש גם לתיאור ההקשר שבו נעשה המעשה הזה, "כדת משה וישראל". זהו ההקשר שהפך את המילים שלי מתיאור למעשה בעל השלכות. המושג "פעולת דיבור" נמצא בשימוש נרחב בפרשנות אקדמית במדעי הרוח, ולכן יהיה מעניין להשתמש בו ביחס לטקסט האקדמי עצמו: מהו משחק השפה שבו משתתף הטקסט האקדמי?

האוניברסיטאות מציעות לחברי הסגל שלהן פריבילגיה לא מבוטלת. עליהם למלא חובות הוראה, אבל הם מקבלים שכר לא נמוך על מחקר; מחוץ לאוניברסיטאות אין כמעט מי שמשלם על כך שכר. איך יודעים מי ראוי לפריבילגיה הזאת? איך יודעים מי ראוי לקידום בתוך המסגרת האקדמית? השאלה הזאת מזינה כמובן רכילויות, תככים ופוליטיקה פנימית, אבל המדד המרכזי, האובייקטיבי בביכול, הוא רמת המחקר, המתבססת על פרסומים כתובים. אקדמאים עומדים בפני הברירה לפרסם או להיעלם, publish or perish. כך נוצרת הכתיבה האקדמית כיצירה בעלת שני ממדים: מצד אחד היא בעלת תוכן עיוני, כך יש לקוות, ומצד שני היא משתתפת במשחק תחרותי מאוד על משאבים, כבוד ועמדה אישית - משחק שהדרישות בו הולכות ומאמירות.

עבודת הדוקטורט היא המחקר שעליו מבוסס בדרך כלל ספרו הראשון של חוקר. יש לה כמובן תוכן, ולעיתים קרובות הוא מעניין מאוד, אבל בתוך משחק השפה האקדמי הדוקטורט הוא מבחן הסיום של הלימודים. דוקטורט מוצלח צריך לפחות לשכנע את הבודקים להעניק לחוקר את התואר, ואם אפשר - גם לשכנע אותם לצייד אותו בהמלצות להמשך הדרך או להילחם עבורו בוועדות על מינוי מול עשרות מתחרים. לכן מצד התוכן הכותב צריך להוכיח את הטיעון המחקרי, אבל מצד משחק השפה האקדמי עליו להוכיח לקוראי העבודה, ובראש ובראשונה לבודקיה, שהוא ראוי לבוא בקהל המובחר של בני העלייה של האוניברסיטה.

הדוקטורט נפתח בסקירת מחקר, שהיא כמובן הרבה יותר מסקירה עיונית. זוהי עלילה שגיבורה הוא המחקר המוגש בזאת לסנאט האוניברסיטה, וגיבורה המשתמע הוא המחבר המגיש אותה במסגרת עמידתו בדרישות לתואר דוקטור. זוהי המחקר המסוימת שאותה מבקש הדוקטורט להאיר מתוארת בעלילה הזאת כאותה נסיכה שבויה במגדל שאבירים רבים ניסו למצוא נתיב אליה ונכשלו; חוקרים ידועי

שם אמנם האירו היבטים חשובים בתחום, זה בלחץ בלחץ, אך אף אחד מהם לא עמד על אותה זווית נסתרת עד שבא המחקר שלנו, שהצליח להעפיל לראש המגדל ולתנות את דבר יופייה של אותה זווית שאיש לא עמד עליה לפניו, זווית שאי-אפשר כמובן להגזים בחשיבותה; והוא ישחרר אותה ממגדל הבורות ואי-הידעה שבו היא אסורה, ויתרום תרומה חשובה למחקר.

העבודה נסובה אפוא על נושא, אבל הנושא אינו הגיבור היחיד של עלילת הדוקטורט. החוקר שאיכות המחקר שלו עומדת למבחן הוא גיבור העלילה של הדוקטורט כפעולת דיבור, המתקיימת בתוך הקשר חברתי מוגדר. לא פחות משהחוקר נדרש למומחיות בתחום שעליו הוא כותב – יצירותיו של וולטר או ההיסטוריה של הפועל הצעיר – הוא נדרש לדעת מי ומי בשדה המחקר, מטענותיו של מי אסור להתעלם ואת שמו של מי לא כדאי להזכיר כמקור השראה.

אפשר להדגים את פעולת הדיבור ברשימה הביבליוגרפית. כאשר הכותב מפנה למחקרים קודמים הוא כמובן לא עושה זאת רק כדי לעזור לקוראיו למצוא את המחקרים הקשורים אלא גם כדי להעיד על מה שהוא עצמו קרא, להעיד על עצמו שהוא ראוי לעמוד במבחן. אבל רשימת ההפניות איננה משחק סתמי שהמנצח בו הוא מי שמציין יותר מראי מקומות; זהו גם משחק חברתי. ההפניה למחקרים מסוימים ממקמת את הכותב ביחס לאסכולות הקיימות, ולמיקום הזה יכולות להיות השלכות בפוליטיקה הפנימית של האקדמיה ולעיתים גם בפוליטיקה שמחוץ לאקדמיה. הוא בוחר את מי לצטט וממי להתעלם. בתוך שדה מצומצם של חוקרים, הפניות למחקרים קודמים יכולות להיות גם מחוות אישיות של הערכה למי שעשויים להיות שופטיו של המחקר בשלבים שונים שלו. הקורא מן החוץ יכול אולי להבין את התוכן של סקירת המחקר המקדימה את הדוקטורט, אך ריקוד המחוות החברתיות עשוי להישאר מחוץ לתחומי השגתו.

לא על הדוקטורט לבדו

חשיבותה של עבודת הדוקטורט איננה מסתיימת עם הגשתה. הדוקטורט נחשב לפעמים כרטיס הביקור של חוקר, ומלווה אותו לאורך שנים. עבודת המחקר הראשונה הזאת איננה רק מבחן אלא גם תהליך חינוכי שבו פרח החוקרים מסגל לעצמו את הכתיבה הראויה. לכן מאפיינים רבים של מחקר המבחן הזה מלווים את הטקסט האקדמי גם בהמשך הדרך.

גם הצורך של חוקר צעיר להוכיח את עצמו ולהתקבל לקהילה המדעית אינו מסתיים בקבלת התואר דוקטור. בשל משבר האקדמיה, במיוחד בתחום מדעי הרוח, שוק המשרות האקדמיות הפך תחרותי מאוד, ולכן גם הדוקטור הצעיר נדרש להוכיח את עצמו ולהתקבל לתוכניות מלגות באוניברסיטאות יוקרתיות, רצוי מעבר לים. כדי לזכות במשרה האוניברסיטאית הנכספת עליו לצבור רשימת פרסומים מכובדת בטרם יגיע אל התחרות על המשרה במסלול המוביל לקביעות. כל פרסום אקדמי הוא פעולה נוספת שבאמצעותה ינסה לשכנע את ועדת המינויים שהוא המועמד הראוי לתואר, למלגה, למשרה ולקידום.

הפרסומים הבאים שלו משתתפים במשחק דומה לזה של עבודת הדוקטור: מתי מעט יקראו אותם, אבל כל אחד מהם יהיה שורה הכרחית ברשימת הפרסומים בקורות חייו. כשם שהדוקטורט הוא מבחן סיום ופעולת הגשתו לרשויות האוניברסיטה היא פעולה חברתית, כך גם פרסומם של מאמרים הוא חלק מפעולה המתרחשת בתוך החברה האקדמית. מאמר יכול לעסוק, מבחינת תוכנו, בתפקידו של המוות בהגותו של פרנץ רוזנצווייג, בשוק העבודה בארץ ישראל המנדטורית או בביטויים של זהות קווירית בכדורגל חופים ברזילאי; אבל לצד הנושאים האלה הוא מהווה גם פעולה של מיקום הכותב בתוך שדה המחקר, פעולה ביחס לאופקי התעסוקה האפשריים שלו.

כדי שהפעולה הזאת תהיה מוצלחת היא צריכה להתקבל על דעתם של יודעי דבר מעטים. יודעי הדבר האלה יכולים להיות בודקי עבודת הדוקטורט, חברי ועדת מינויים לתפקיד אקדמי או לקידום, או אותם שופטים אלמונים שלהם נמסרים מחקרים כדי לקבלם לפרסום אקדמי בהוצאת ספרים אוניברסיטאית או בכתב עת מקצועי. גם אם הכותב באמת ובתמים מעוניין לספר לקהל הרחב על הכתיב הייחודי בשירת דוד אבידן או על התפקיד שמילאה דמותו של שלמה המלך בזהות הלאומית המודרנית באתיופיה, הנמענים העיקריים של הטקסט שלו צריכים להיות אותם מביני דבר בודדים שאחד מהם ישפוט אותו לשבט או לחסד.

האם יש סתירה בין השניים? האם יש ניגוד מהותי בין רצונו של הכותב שחיבורו יתקבל לפרסום ובין רצונו לספר להמונים על מחקרו?

מות המחבר

גם לאחר שהטקסט האקדמי ויתר, תודה לאל, על צורת הרבים המלכותית, הוא מקפיד על נורמות שמותירות את המחבר כמעין זהות מופשטת. הטקסט אמור לספק ידיעה, ולכן הדובר האידיאלי הוא מספר כלי-ידע. אף שהמחקר הוא תוצאה של מסע אינטלקטואלי אישי, מה שמתואר אינו קורותיו של אותו מסע שהובילו את המחבר אט אט אל מסקנותיו. באופן מסורתי, הטקסט האקדמי מציג את עצמו כאילו לא עומדת מאחוריו פרסונה בשר ודם. מהלכי הטיעון מתוארים בפעלים סבילים: הנחות יסוד נבחנות, מסקנות נמצאות, והבחנות כמו עולות מאליהן מהטקסט. אם אין ברירה ופועל סביל נשמע מוזר, עדיף שנושא המשפט לא יהיה המחבר אלא החיבור: "המאמר יסקור את הופעותיו השונות של מוטיב הקורבן בשיח הציבורי, ויבחן את השימוש בו".^[2]

האופי הלא אישי של הטקסט האקדמי מגיע לכדי ביטוי קיצוני בכנסים אקדמיים. אף שהאקדמאים נוסעים מקצה העולם ועד קצהו כדי להתכנס ולפגוש זה את זה, כאשר הם נפגשים מתקיים טקס שבו הם מקריאים בזה אחר זה מן הכתב הרצאות שאותן הם מכנים "פייפרים", כלומר ניירות. כך, האירועים החברתיים ביותר של החיים האקדמיים משמשים מופת לאופי הלא-אישי כביכול של הפרקטיקה ושל השיח האקדמי, התגלמותו המוחלטת של מות המחבר מבית מדרשם של רולאן בארת וז'אק דרידה.

הסתרת המחבר היא אפוא חלק מהמגמה שבה הטקסט האקדמי, המתיימר לייצג עובדות שמעבר לסובייקטיבי, מסווה את היותו של הטקסט פעולה בתוך השיח. עמודי התודות בספרים אקדמיים הם יוצא דופן מעניין מן הכלל הזה. בעמודים ספורים אלו פורץ המחבר הביוגרפי אל פני השטח ומתגלם בבשר ודם. עמוד התודות פורש למעשה את קורות חייו המקצועיים של המחבר, אותה ישות אסירת תודה ומצטנעת העומדת מאחורי הלשון הפורמלית הלא-אישית של הטקסט עצמו. מלבד התודות המתבקשות למוריו, מרוצפים עמודי התודות בשמות שאזכורם מפאר את קורות החיים ההישגיים של המחבר. הצנוע הידוע מודה למלומדים בעלי שם עולמי שהכירו בכישרונו והזמינו אותו למוסדותיהם ולמכוני המחקר שהעניקו לו מלגות יוקרתיות, מציג את היכרותו עם חוקרים ברחבי העולם, ובענוותנותו לא שוכח גם את עובדי הספריות הידועות שבהן זכה לבקר.

למי אני עמל?

אבל לא בעמודי התודות גלומה הצלחת פעולתו של הטקסט האקדמי לרומם את מעמד כותבו ולהכניס אותו אל חברת החוקרים האקדמיים. מלבד המחבר ונמעניו – אותם מומחים שישפטו את עבודת הדוקטור, יקבלו מאמר לפרסום, יכתבו מכתב המלצה או ממש יקבלו את הכותב למוסד שייתן לו את הפריבילגיה שקביעות בצידה – החברה הזאת כוללת עוד אנשים רבים שגם הם מחברים של טקסטים מחקריים המוזכרים בהערות השוליים הרבות שהטקסט האקדמי התברך בהם. מראי המקום האלה מנכיחים בטקסט האקדמי את חברת החוקרים, או הטקסטים המחקריים, שאליה מבקש הטקסט החדש להצטרף. הטקסט האקדמי אורג את עצמו לתוך אותה מסכת של קישורים בין טקסטים קודמים, חלקם של מלומדים מן העבר הרחוק, ומתוך כך הוא מבקש לשלב ביניהם את מחברו. זהו ההקשר החברתי הרחב יותר שבתוכו פונה המחבר אל שופטיו הסמכותיים, נמעניו.

אבל מבעד למסך האימפרסונלי הזה, מחבר הטקסט האקדמי רוקד בפני נמעניו-שופטיו מעין ריקוד חברתי עדין שבאמצעותו הוא ממקם את עצמו בין הקולות הרבים שהטקסט שלו מביא. הטקסט אמנם לא מבליט את הדובר, אך הוא ניבט לעיניהם של יודעי דבר מתוך האופן שבו הוא מביא את הקולות האחרים. כדי לתאר כוריאוגרפיה מלאה של הריקוד הזה צריך לכתוב מחקר אקדמי מקיף שכולו קריאה צמודה של מחקרים אקדמיים;^[3] אבל גם בלי להצטרף למחול, אפשר להצביע על כמה מחוות שגורות שחורגות מגדרי העברתו של מידע אימפרסונלי ויוצרות פעולת דיבור חברתית.

כמו המחבר או הדובר, גם הקורא או הנמען נעדר מהטקסט, שכללי הטקסט שלו מייצרים מעין אופי לא אישי; אבל אותו מארג של מראי מקום מכונן אותו. מראי המקום חוסכים את הצורך לכתוב את מה שנאמר כבר במקום אחר, ובכך הם מכוננים את הנמען. הנמען המובלע של הטקסט האקדמי הוא אדם שיושב בספרייה; די לו באזכור של מראה מקום והוא כבר מעלה בדעתו את מה שנאמר שם, שם. ואם אינו יודע את מה שנאמר, הוא סר לו בבושת פנים אל המדף הסמוך ומשלים את החסר.

ובכל זאת, למרות ההנחה המובלעת בטקסט בדבר אופיו הכל-יודע של הקורא, מחברים מרגישים לפעמים צורך להוסיף את ההערה האגבית "כידוע". ההערה הזאת מסמנת לקורא שהכותב לא רק יודע הרבה אלא גם שלידע שלו יש איכות של השתייכות אינטימית חברתית, והוא יודע להבחין בין מה שידוע

לכל אחד מחבריה ובין מה שמהווה חידוש.

פעולה חברתית רבת משמעות יש לשימוש האירוני במירכאות, שנפוץ מאוד בעשורים האחרונים. שימוש מוצלח באירוניה דורש חיבור אינטימי בין הדובר לנמעניו, שכן הדובר האירוני אינו מתכוון למה שהוא אומר, והוא מצפה מהנמען שלו לזהות זאת. כשדובר אירוני אומר "כולנו מעריצים את ראש הממשלה האהוב שלנו", הנמען שלו אמור לזהות שלא ייתכן שהדובר מתכוון למילותיו. הדובר כמו מעמיד בינו ובין הנמען דמות היפותטית או בדיונית שאותה הוא מצטט כביכול. הקשר האינטימי בין בני החברה מאפשר לנמען להבחין באמירה שאי-אפשר לשייך אותה לדובר מתוך הקבוצה, ולכן חייבים להבין אותה כהיגד אירוני ולשייך אותה לדמות מצוטטת-כביכול שהיא מחוץ לאותה קבוצה. אירוניה מוצלחת מייצרת איזו ברית חשאית בין הדובר לנמעניו, המבינים כבמעין קוד סודי שדבריו אינם כפשוטם. האינטימיות הקבוצתית שהאירוניה מפעילה נוצרת על חשבונה של הדמות המצוטטת, הנותרת מחוץ למעגל המבינים.

המירכאות מקילות על זיהוי אירוניה, אך התפקיד החברתי שלה נותר בעינו: החברה הנוצרת מעל לראשו של המצוטט-כביכול. במחקר משמשות המירכאות האלה לעיתים קרובות להבחנה בין אמירות של המחבר עצמו ובין אמירות מובלעות של המקור הראשוני, פרפראזה על דבריו של אינפורמנט מהחברה הנחקרת, של דמות היסטורית, או של תפיסה מקובלת בזמן ובמקום מסוימים. שימוש אירוני במירכאות מופיע גם בכתובה פולמוסית, שבה המחבר מניח פרפראזות בפי מתנגדיו, הממשיים או ההיפותטיים, כדי להבליט את חוסר ההיגיון שבהם. בשני המקרים האלה הוא מפנה לעבר נמעניו מעין קריצה של "אם אתם מבינים למה אני מתכוון", שבונה בינו ובינם קשר של יודעי סוד.

הקריצה האירונית שבין הדובר לנמענים המלומדים מסייעת לכותב להשתלב בחברה האינטימית של החוקרים. זו חברה המבדילה את עצמה מן העולם הנחקר - עולמם של האנשים שמחוץ לשיח האקדמי - והיא עושה זאת באמצעות השיח על אודותיהם. המחבר שם את דבריהם של הנחקרים בין מירכאות כדי להבהיר שהדיבור שבתוך המירכאות איננו שלו; הוא מבדל את עצמו מהדיבור הזה כדי להכניס את עצמו לתוך הדיבור שמפעילה חברת הידע, חברת המלומדים שאלה הוא שואף להיכנס.

לקרוע

נחזור עתה לקינות על ירידת הרוח, ועל הקהל שאינו יודע להעריך איכות, ועל לאן נעלמו הקוראים של פעם, שקראו להם "המשכיל הכללי", שלא היו מומחים מקצועיים אך התעניינו בענייני רוח וקראו בהם.

נניח לרגע קורא כזה שאכן מתעניין בהיסטוריה, בספרות או בפילוסופיה, והוא קונה לו אחד מאותם הספרים המבוססים על דוקטורטים, מאלה שהואילו לפרסם את ספרם בעברית אף שוועדות המינויים מעדיפות אנגלית. אותו ספר בוודאי גדוש בחוכמות ובתובנות, אך הן מוסתרות מאחורי שלל מחוות פנימיות שהכותב מחווה - מחוות של הפגנת ידע, מחוות של כבוד כלפי מי שקדם לו, מחוות של אירוניה כלפי האסכולה ההיא שכיום אוהבים ללעוג לה. כל אלה הן מחוות של חברה סגורה שנותנות לקורא

תחושה שהוא נקלע למסיבה שלא הוזמן אליה. כל פעולות הדיבור שבאמצעותן ניסה המחבר ליצור את האינטימיות בינו ובין קוראיו המומחים הן בדיוק אלה שדחו את הקורא מן הצד, אותו קורא שה"כידוע" לא ידוע לו.

כדי שכתובה אקדמית תפנה אל הציבור, לא די בכך שהמחבר יתרגם לעברית את הספרים שכתב או יפרסם אותם ללא הערות שוליים. הקהל המקומי אכן נוטה לדבוק בשפה השמית הארכאית הזאת, אבל לא כל מה שיתקבל על דעתם של עורכי סדרת ספרים בלימודי המזרח התיכון או במדעי היהדות באוניברסיטה עילית ידבר באותו אופן גם אל דוברי העברית. גם החרדה מהערות שוליים, שנוהגים לייחס לציבור הקוראים, היא קצת מוגזמת. הערות השוליים אינן אלא סימפטום של כתיבה שמחלות אחרות הן שמרחיקות ממנה את הקורא.

אז איך פותחים חלונות במגדל השן? ראשית, צריך לכבד את העולם שבחוץ. לעיתים, כאשר אקדמאים מנסים לפנות אל ההמונים, הם רואים בכך הזדמנות להסיר מעצמם כל מגבלה של ביקורת עצמית. אלא שדיבור זהיר שמחיל על הדובר ביקורת עצמית הוא בדיוק מותר השיח האקדמי על השיח הציבורי. ההמונים שמחוץ למגדל השן הם לעיתים קרובות אנשים ביקורתיים ודעתנים, שיודעים להבחין בין מי שמביא ערך חדש לדיון ובין שמצפה שהתואר לבדו יקנה תוקף לדבריו; הם יודעים לכבד את הערך המוסף בדבריו של מומחה אם הוא אכן תורם לשיח הציבורי, ולא רק מוסיף למדורה עוד קיסם של אמירות בנאליות.

מטבע הדברים, מי שאינו מכבד את העולם שנמצא מחוץ למגדל השן לא ירצה באמת לפנות אליו. מי שרוצה לכתוב לקורא שאינו מקצועי, צריך קודם כול שיהיה לו מה לומר. בעולם שמחוץ לאקדמיה, העובדה שנושא מסוים עדיין לא נחקר איננה סיבה מספיקה להקדיש לו תשומת לב או נייר. ספר שפונה לקהל הרחב צריך להרחיב או לשנות במשהו את מה שנהוג לחשוב על האמונות וההרגלים שלנו, על המורשת הספרותית והדתית שלנו, על מוסדותינו החברתיים; עליו להצביע על אפשרויות שעדיין לא חשבו עליהן. אם כדי להבין את החידוש צריך לסקור את תולדות המחקר - אדרבא, כדאי לסקור אותן; אבל אין לעשות זאת רק כדי למלא דרישות.

רבות מעבודות המחקר האקדמי אכן יכולות לשנות את האופן שבו אנחנו חושבים, אבל הכותב צריך להסב את תשומת ליבנו לכך, ולא להסתפק בעובדה שהנושא טרם נחקר. כשחוקר רוצה להפוך את עבודת הדוקטור שלו לספר פופולרי הוא צריך להעמיד את עצמו מחוץ למגדל השן, להביט במחקר שלו ולשאול - "אז מה?". השאלה הזאת תובעת מהחוקר לצאת מתוך עצמו ולהתבונן בעבודתו מבחוץ, לא בעיניהם של מי שיבחנו אם הוא ראוי להיקרא דוקטור אלא בעיניהם של מי שישאלו אם ראוי להקדיש זמן כדי לשמוע את דבריו. לכן זו לא רק שאלה קשה; זו יכולה להיות שאלה מפחידה.

מי שמוכן להעז ולכתוב לקורא כזה, צריך לעמוד בסטנדרטים אחרים מאלה של האקדמיה. הכתיבה לקורא שמבחוץ תדרוש לפעמים להסביר את מה שחוקרים אחרים כבר יודעים, אבל הספר לא יהיה בהכרח ארוך מן המחקר האקדמי. החוקר יגלה שחלק מהעבודה שלו, שנועד לקשר את התופעות שהוא חוקר למונחים מדעיים מקובלים, הוא אולי מיותר. לא זו בלבד שהחלק הזה לא יהיה נגיש לקורא

ההיפותטי שהוא אימץ לו כמעין עורך פנימי; הערך המעשי של החלק הזה הוא רק בקישור בין מחקרו שלו ובין מחקרים אחרים, ואפשר להשמיט אותו. הכתיבה יכולה לפתע להיות יותר קלילה ופחות חמורת סבר.

כיצד מועילה ומזיקה האקדמיה לחיים

המקום המרכזי שיש לכתיבה במדעי הרוח הופך את הטקסט האקדמי לסימפטום של מדעי הרוח. האופי הסגור של הטקסט אינו רק בעיה שניתנת לפתרון בידיו האמונות של עורך טוב; הוא משקף בעיה במבנה של הידע. זהו ידע שפועל בתוך חברה סגורה ולצרכיה הפנימיים. המתח הפוליטי בין החברה האקדמית ובין הרוב הפוליטי בחברה שבתוכה היא חיה הוא רק אחת ההשלכות של האופי הסגור הזה.

השלכה אחרת היא בעיית התעסוקה. מכיוון שעבודת הדוקטור, שהנמענים שלה הם אנשים בודדים, עומדת במרכז הכשרתו של החוקר, תהליך ההכשרה מצמצם בהדרגה את אופקי התקשורת של פרח החוקרים כדי למקד אותו באותם נמענים, והופך אותו לבלתי ניתן להעסקה מחוץ לכותלי המוסדות האקדמיים. בכלכלה בת זמננו יש לא מעט מקום למה שמכונה "אנשי תוכן" ולמנהלים בתחומי התרבות; האם זה מפליא שהמעסיקים הפרטיים והמוסדיים בתחומים האלה אינם דורשים מהמועמדים לתפקיד להיות בעלי תואר דוקטור?

הצרת האופקים התעסוקתיים מחזירה אותנו לתמונת היסוד שבה פתחתי את תיאור משחק השפה שבו משתתף הטקסט האקדמי: הטקסט משמש את כותבו בתוך עולם תעסוקתי הולך וצר. הטקסטואליות האקדמית היא סימפטום של מבנה ידע סגור, אבל היא גם הגורם שלו וגם התוצאה.

השאלה "אז מה", שהצעתי לאמץ אותה כדי לפתוח חלונות במגדל השן, היא דרך אחת להכניס לכתיבה האקדמית – ומתוך כך למנגנון החשיבה האקדמי – את נקודת המבט של העולם שמחוץ לאקדמיה. מי ששואל "אז מה" לא שואל "מה התרומה למחקר", אלא מה התרומה לכל מי שמנסה להבין את העולם טוב יותר. השאלה "אז מה" יכולה להפוך טקסט מחקרי לטקסט שיש בו הצעה אינטלקטואלית לסדר היום הציבורי והאנושי.

הערות שוליים

[1][†] ג'ון לנגשו אוסטין, **איך עושים דברים עם מילים**, בתרגום גיא אלגת, תל אביב: רסלינג, 2006.

[2][†] זהר לבנת, **הרטוריקה של המאמר המדעי: הלשון וקהיליית השיח**, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשע"א, עמ' 117–144.

[3][†] פייר בורדייה, **שאלות בסוציולוגיה**, בתרגום אבנר להב, תל אביב: רסלינג, 2005, עמ' 73–83.

עמית עסיס הוא מנהל המכון לחקר הציונות וההתיישבות ביחידת המדען הראשי של קק"ל. ספרו
"לנוכח ערב סתיו מחריש: ס. יזהר והולדת הצבר מרוח הספרות" ראה אור בהוצאת מכון בן-גוריון
לחקר ישראל והציונות.
